

Czabán Samu

A spontán emberismeret jogpszichológiai¹ vonatkozásai, a veszélyes döntések elmélete és a demokratikus döntéshozatal kognitív kihívásai

„A tükröknek hosszasan el kellene tűnődniük, mielőtt visszatükröznek valamit.”

Jean Cocteau

I. A lélek és a borítója

Ne ítéld meg a könyvet a borítójáról! Mondja a közhely, de vajon engedelmeskedik-e a parancsnak az emberi megismerés? Vagy kell-e egyáltalán engedelmeskednie neki? Hiszen Cicero bölcsessége valahol az ellenkezőjére utal: „ahogyan az arc a lélek tükre, akként a szem a lélek lámpása” (Ut imago est animi voltus sic indices oculi)!² Ez a frázis a Bibliában is megjelenik: „A test lámpása a szem. Ha azért a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz (Máté 6:22.). Ha pedig a te szemed gonosz, a te egész tested sötét lesz (Máté 6:23.)”. Az ezekből létrejövő szem, illetve az arc a lélek tükre mondások különböző változatai, ahogy a magyarban, használtak és ismertek a francia és angol nyelvben is.³ Tartalmukban pedig arra utalnak, hogy a vizuális információk adta megérzéseink hasznosak egy ember megítélésénél. A közmondások, közhelyek és mindenféle tovább élő bölcsességek sajátossága, hogy minden frappáns állításnak van egy hasonlóan frappáns ellenpárja. Néha nehéz eldönteni, melyiknek adjunk igazat? A közmondások antinómikus struktúrája talán csak bölcsen illeszkedik a valóság összetettségéhez és ellentmondásosságához. Ezt a gondolatmenetet követve a népi igazságok és ellentétpárjuk is hasonlóan értékes információkkal szolgálnak a világ megértéséhez, együttesen fogják meg a valóság megfoghatatlanságát. De az is lehet, hogy néha egyik felük tudományosan igazabb, míg másik felük félrevezető módon erősíti meg hibás megérzéseinket az emberi természetről és a világ működéséről.

Személyes benyomásaink az emberekről gyakran gyorsan és spontán módon alakulnak ki.⁴ A megismerés kezdetén, mindössze 100 milliszekundum alatt makacs megérzések jönnek létre bennünk a másik emberről, egyszerű képi információk alapján.⁵ A szem és az arc, az emberi borító legnyilvánvalóbb részei valóban mély benyomásokat hoznak létre bennünk. Az viszont már nem annyira világos, mennyire ferdít az a bizonyos tükröz. Több tanulmány is foglalkozik azzal, hogy maga a megjelenés, az arcvonások keltette benyomás kitörölhetetlenül hatással lesz későbbi ítéleteinkre, így a bíró által hozott ítéletekre is. Ezért jogilag is releváns a kérdés. Vajon tükrözik-e ezek a benyomások a lelket, vagy nem árt, ha inkább belelapozunk a

¹ Hogy pontosan mi is az a jogpszichológia, vagy hol húzódnak a jog és pszichológia határai, itt nem részletezem, lásd erről pl: CZABÁN Samu: „Jog és pszichológia, rendszertani nehézségek és pseudopszichológia az igazságszolgáltatásban” *Themis* 2018/2. 5–22.; 5.

² Marcus Tullius CICERO: *A szónok. Cicero. Válogatott Művei* 1974.

mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/antik_es_reneszansz_esztetikatoritenet/cicero_a_szonok.html

³ „Vultus est index animi”, „The face is the index of the mind”, „Les yeux sont le miroir de l'âme”

⁴ Alexander TODOROV – Manish PAKRASHI – Nikolaas OOSTERHOF: „Evaluating faces on trustworthiness after minimal time exposure” *Social Cognition* 2009/6. 813–833.; 813.

⁵ Janine WILLIS – Alexander TODOROV: „First impressions: Making up your mind after a 100-ms exposure to a face” *Psychological science* 2006/7. 592–598.

könyvbe? Mennyire bízhatunk a megjelenés keltette intuíciónkban a modern pszichológia szerint? És hogy kapcsolódik mindez a demokratikus döntéshozatalhoz?

II. Nemzetközi emberi jogvédők, vagy köztörvényes bűnözők?

A bíróság előtt megjelenő emberek arcát a bírák és az esküdtek is „releváns” információk gazdag forrásának tekintik.⁶ Kinézetünk meg nem érdemelt negatív vagy pozitív irányú előzetes ítéleteket hoz létre környezetünkben. Ezen ítéletek pedig sokszor társadalmi sztereotípiákba rendeződnek. Szinte szociálpszichológiai közhely, hogy az emberek a fekete bőrszínt, mint fizikai tulajdonságot a bűnözéssel társítják (természetesen hibásan).⁷ Érdekes adalék: a rassznál pontosabban előre jelzi a diszkrimináció mértékét az, hogy az illető mennyire hasonlít a rasszhoz kötődő sztereotipikus képhez. Blair és társai kutatásukban az egyes bebörtönzött személyekről fényképeket készítettek, majd kiértékeltek azokat arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben rendelkeznek az afro-amerikaiakra jellemző tulajdonságokkal. A tanulmány arra a megállapításra jutott, hogy azok az afro-amerikaiak, akiket a legtöbb a negrid raszra jellemző tulajdonsággal jellemeztek, szignifikánsan hosszabb büntetéseket kaptak.⁸ Ugyanúgy, az esküdteket nemcsak az a tény befolyásolja például, hogy az alperes fekete, hanem az is, hogy az alperes sztereotipikusan feketének tűnik e. Azoknál a vádlottaknál, akik a sztereotipikus eloszlás szerint a feketéről alkotott általános képhez közel estek, a halálos ítélet kiszabásának esélye több mint kétszeresére növekedett.⁹ Arcvonásaink hatalma azonban nem korlátozódik a rassz alapú sztereotípiákra. Kinézet alapján vonunk le következtetéseket például mások megbízhatóságáról is.

A megbízhatóság egy nagyra értékelt tulajdonság a társadalomban, és úgy tűnik, az emberek igencsak hasonló vonásokat tartanak megbízhatónak.¹⁰ A megbízhatóság észleléséről azonban hiába van köztünk konszenzus, a kutatások alapján ez messze nem jár együtt az illető tényleges megbízhatóságával. Pszichológusok kísérletükben két igencsak eltérő kategóriába tartozó emberek arcképét villantották fel a résztvevőknek: Nobel békedíjasok, illetve egyéb nemzetközi humanitárius cselekedeteikről ismert emberek arcképét és az FBI által legkeresettebbnek minősített bűnözők fotóit.¹¹ Bár intuíciónk aprónyit segítenek, a véletlennél csak kicsivel jobban tudjuk megbecsülni ezen arcok megbízhatóságát és csoporttagságát. Bolygónk leginkább tiszteletre méltó emberbarátai és legkönyörtelenebb bűnözői között, benyomásaink tekintetében nem sok különbség van. Az arc a lélek tükré mondás tehát tudományosan hibásnak látszik.

⁶ Stephen PORTER – Leanne ten BRINKE: „Dangerous decisions: A theoretical framework for understanding how judges assess credibility in the courtroom” *Legal and Criminological Psychology* 2009/1. 119–134.; 125.

⁷ Paul G. DAVIES (et al.): „Seeing Black: Race, crime, and visual processing” *Journal of Personality and Social Psychology* 2004/6. 876–893.

⁸ Irene BLAIR – Charles JUDD – Kristine CHAPLEAU: „The influence of Afrocentric facial features in criminal sentencing” *Psychological Science* 15. 2004/1. 674–679.

⁹ Jennifer EBERHARDT – Paul G. DAVIES – Valerie PURDIE-VAUGHNS: „Looking deathworthy: perceived stereotypicality of black defendants predicts capital-sentencing outcomes” *Psychological Science* 2006/1. 383–386.; 385.

¹⁰ Nalini AMBADY (et al.): „Accuracy and consensus in judgments of trustworthiness from faces: Behavioral and neural correlates” *Journal of Personality and Social Psychology* 2013/3. 409.

¹¹ Leanne ten BRINKE (et al.): „Is the face a window to the soul? Investigation of the accuracy of intuitive judgments of the trustworthiness of human faces” *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement* 2008/3. 171–172.

Eme megbízhatatlanság ellenére a vizuális percepción alapuló benyomásaink nagyon erősek és tartósak. Sokszor ellenállnak az ezzel ellentétes, az adott ember viselkedéséről előhívható konkrét információknak is.¹² Meglepő módon továbbá, minél motiváltabbak vagyunk például a megtévesztő magatartás leleplezésére, annál rosszabbul teljesítünk benne.¹³ Megjegyzendő, még ha a hitelesség-észlelésünk pontos is lenne, a tanúk hitelességét akkor sem lehet összekeverni a tanúvallomások megbízhatóságának vagy pontosságának kérdésével. Szilárd bizonyítékok vannak arra vonatkozóan, hogy a megbízható emberek emlékei nem feltétlenül helyesebbek.¹⁴

A humanitárius, vagy bűnöző kísérletnek volt egy idő dimenziója is, ami kifejezetten beszédes. Egyeseknek 100 másodpercük, másoknak csak fél percük volt ítéletet hozni. Érdekes módon a 100 másodperc elteltével kialakult megbízhatósági ítéletek pontosságukban nem különböztek a 30 másodperc után megfogalmazottaktól, ami megerősíti, hogy a megbízhatóság következtetései azonnal megjelennek egy arc megpillantásakor és idővel sem változnak.¹⁵

Összegezve: a megbízhatóságot, vagy éppen megbízhatatlanságot sugárzó arcvonásaink nem túl fair módon egész életünk minőségére kihathatnak. És sajnos, az életünk végét is meghatározhatják. Mikor jogpszichológusok utána jártak, azt találták, hogy a kevésbé megbízhatónak tűnő emberek teljesen igazságtalan módon szigorúbb büntetőjogi ítéleteket kapnak ugyanazon bűncselekményekért.¹⁶ De ennél is sokkal több – bár logikusan következik fentiekből - ami a legnagyobb tétre menő ügyeknél történik. A kevésbé megbízható arcú emberekre a bíróság nagyobb valószínűséggel szab ki halálos ítéletet: derült ki a halálsoron lévő Floridai fogvatartottak arcának vizsgálatánál.¹⁷ A kutatók nem álltak meg és összegyűjtötték az Innocent Project adatbázisából azokat az ártatlanul elítélt embereket, akiket később, nagyrészt DNS bizonyítékok alapján felmentettek.¹⁸ A felmentettek arcképeit kettészedték, azokra, akik életfogytiglant kaptak, és azokra, akikre halálbüntetést szabtak ki az életfogytiglan helyett, majd az arcképeik megbízhatóságát megítéltették amerikai munkásokkal. Az arcokról levont megbízhatósági ítéletek és a bíróság által kiszabott halálos ítéletek itt is előre jelezték egymást.

¹² John R. RUDOLPH – Ken A. PALLER: „Who can you trust? Behavioral and neural differences between perceptual and memory-based influences” *Frontiers in Human Neuroscience* 2009/3. 16.

¹³ Sean McCABE (et al.) „Genius is 1% inspiration and 99% perspiration... or is it? An investigation of the impact of motivation and feedback on deception detection” *Legal and Criminological Psychology* 2007/2. 297–309.

¹⁴ Guri C. B. DREVLAND (et al.): „The importance of being earnest: Displayed emotions and witness credibility” *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition* 2003/1. 21–34.; 21.

¹⁵ BRINKE (11. lj.) 171–175.

¹⁶ PORTER–BRINKE (6. lj.) 119–134.; Stephen PORTER – Leanne ten BRINKE – Chantal GUSTAW: „Dangerous decisions: The impact of first impressions of trustworthiness on the evaluation of legal evidence and defendant culpability” *Psychology, Crime & Law* 2010/6. 477–491.; John Paul WILSON – Nicholas O. RULE: „Facial trustworthiness predicts extreme criminal-sentencing outcomes” *Psychological science* 2015/8. 1325–1331.; 1329.

¹⁷ WILSON–RULE (16. lj.) 1329.

¹⁸ WILSON–RULE (16. lj.) 1328–29.

III. Veszélyes döntés elmélet

Az arcokra jellemző tulajdonságokból egyszerűen túláltalánosítunk, és ez látszik érvényesülni a bíróságon is. Ezt nevezték el jogpszichológusok „veszélyes döntés elméletnek” (dangerous decisions theory, DDT).¹⁹ A DDT szerint a vádlott (tanú, alperes, felperes) arcvonásainak és érzelm kifejezésének nagy szerepe van a hitelesség megítélésében. Ez a kezdeti benyomás pedig „veszélyes” döntések sorozatát indítja el, tulajdonképpen ezt a láncreakciót tartja veszélyesnek az elmélet. Az arcról levont automatikus következtetés intuíciónak jelenik meg a jogi szereplők személyes tapasztalatában. A hitelességre vonatkozó ezen benyomás teljesen irracionális, mégis egy adott irányba fogja motiválni a további megismerést. A döntéshozó ésszerűsíti ezt az irracionális motivációt a megbízhatóságra és a megtévesztő magatartás azonosítására vonatkozó szubjektív sémáin keresztül. Ezzel pedig az ítélet irracionális hólabdaszerűen növekedni fog. A kezdeti elköteleződés a vádlott (tanú, alperes, felperes) hitelességével kapcsolatban visszafordíthatatlanul csőlést eredményez. A vádlott (tanú, alperes, felperes) kétértelmű magatartása innenől mindig a hiteltelenség (bizonytalanság, bűnösség) vagy pont a hitelesség (őszinteség, ártatlanság) téves értékeléséhez fog vezetni. Ezt a folyamatot nagyon érthetően mutatja be az elmélet kidolgozója által készített lenti ábra:

126 S. Porter and L. ten Brinke

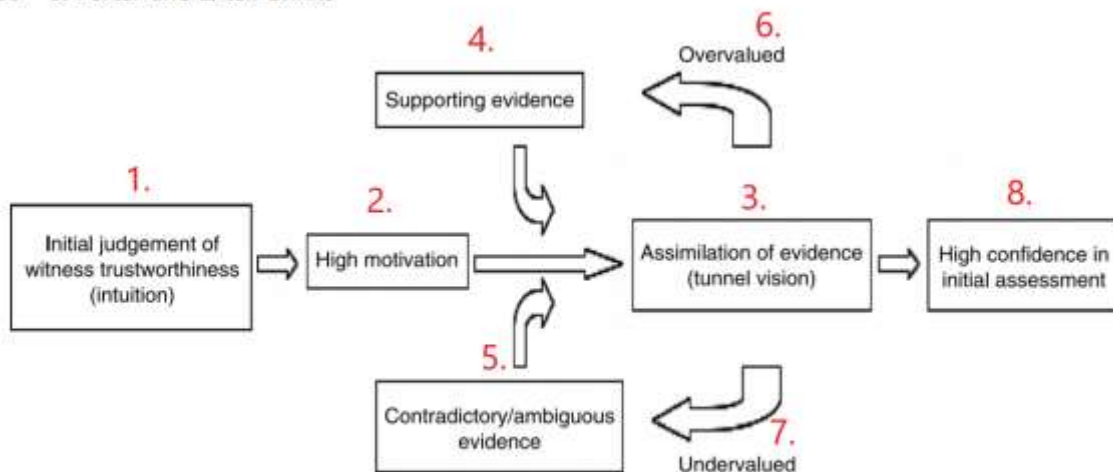

Figure 1. DDT: a framework for understanding how flawed decisions about witness credibility occur in the courtroom.

20

Ez különösen súlyos, tekintve hogy a bírósági tárgyalások sokszor egyfajta hitelességi versennyé fajulnak, ahol a különböző, szemben álló tanúk és elbeszélések érzékelt megbízhatósága dönt.²¹ A hitelesség kiértékelésére több bíróság is egyfajta „józan ész” érvelést alkalmaz: hogy ki hiteles s ki nem, az egyszerűen józan ész kérdése. A hétköznapi

¹⁹ PORTER–BRINKE (6. lj.) 119–134.

²⁰ 1. kezdeti ítélet a szemtanú megbízhatóságáról (intuíció) 2. magas szintű motiváltság 3. a bizonyítékok asszimilációja (csőlést) 4. támogató bizonyítékok 5. kétértelmű, ellentétes bizonyítékok 6. túlértékelés 7. alulértékelés 8. az eredeti ítéletre vonatkozó megerősödött magabiztosság

²¹ PORTER–BRINKE (6. lj.) 120. A tanulmány itt az Air India tömeggyilkosság (R. v. Malik és Bagri, 2005) tárgyalását hozza fel példának, ahol a bíróság is arra a következtetésre jutott, hogy az ügy lényegében egy hitelességi versenyre redukálódott: „determination of guilt devolves to the weighing of the credibility of a number of witnesses who testified in these proceedings.”

emberek is nap mint nap megítélik, hogy valaki hazudik vagy igazat mond! Mi olyan bonyolult ebben?²² 206 kutatás és 24 483 ítélet metaanalíziséből pszichológusok arra jutottak, hogy az emberek átlag 54%-ban képesek megkülönböztetni a hazugságot az igazságtól.²³ Tehát, ha érmedobással döntünk a hitelességről, ami 50% eséllyel igen vagy nem, közel hasonló valószínűséggel leplezzük le a hazudozókat. Az a „józan ész”, amiből senki se kér többet, mert mindenkinek elég jutott,²⁴ végül mégsem lesz megfelelő alapja a hitelesség megítélésének.

Az eredmény nagyon hasonló volt, amikor az Amerikai Titkosszolgálat, Központi Hírszerző Ügynökség, Szövetségi Nyomozó Iroda, Nemzetbiztonsági Ügynökség, Kábítószer-ellenes Hivatal, Kaliforniai rendőrség és bíróságok alkalmazottait vizsgálták.²⁵ A résztvevőknek videón mutattak be 10 embert, akik vagy hazudtak, vagy az igazat mondták az érzéseik leírásakor. A kísérletben egyedül a titkosszolgálat teljesített jobban, mint a pusztán véletlen, bár ők szignifikánsan pontosabbak voltak, mint az összes többi csoport. A véletlenszerűség márpedig igencsak távol van a jogi és hatósági döntéseknél elvárt bizonyossági szinthez képest.

A fenti magas hibaszázaléknak egyik oka, hogy az emberek általában a hazugságot az ideges magatartás jeleivel társítják, mint például beszédzavarok, hosszabb szünetek, a szemkontaktus elkerülése és a test gyakoribb mozgása, míg a pszichológiai szakirodalom ezt a korrelációt nem támasztja alá.²⁶

„Corkum és Jabarian egyáltalán nem voltak hihetőek. Mindketten a diszkomfort klasszikus jeleit mutatták a bíróság előtt. Mindkettőjüknek kitérő volt a szemmozgása. A történet bizonyos pontjaiban a hamisság egyértelmű jeleit mutatták”

Hozza fel a tanulmány példának a kanadai bíró magyarázatát a *Laurentide Motels v. Beauport* ügyben. Felhossa itt továbbá a *Morales v. Artuz* ügyet is, amiben a bíró a napszemüveg levételére kötelezte a tanút, mert állítása szerint a hitelességre vonatkozó ítéletet nem tudja meghozni a szem megfigyelésének a hiányában. Kérdéses, hogy a szemek megfigyelése mennyire lehet egy bizonyíték mérlegelésének alapja. Amikor kifejezetten bírókat kérdeztek meg, miről ismerik fel a megtévesztő magatartást, teljesen különböző válaszokat írtak, ellenben magas pontszámot adtak saját, a megtévesztés észlelésével kapcsolatos képességeiket illetően.²⁷ A bíróknak tehát nincs következetes stratégiájuk a hitelesség felmérésére, de legalább elfogultak saját képességeiket illetően.²⁸ Ebből nyilván az

²² PORTER–BRINKE (6. lj.) 121. Supreme Court case *R. v. Francois* 120 S. Porter and L. ten Brinke (1994), Justice McLachlin idézi: ‘In the end, the jury must decide whether it believes the witness’s story in whole or in part. That determination turns on the demeanour of the witness and the common sense of the jury’

²³ Charles F. BOND – Bella M. DEPAULO: „Accuracy of deception judgments” *Personality and social psychology Review* 2006/3. 214–234.

²⁴ „Nincsen semmi, ami igazságosabban van elosztva az emberek között, mint a józan ész; mert mindenki azt hiszi, jutott neki belőle; többet, mint amennyi van, még azok sem igen szoktak maguknak kívánni, kiket minden más dologban csak igen nehéz kielégíteni.” Rene DESCARTES: *Értekezés a módszerről. Értekezés az értelem helyes használatának és a tudományos igazságok kutatásának módszeréről* Ford.: Zempléni Jolán mek.oszk.hu/01300/01321/01321.htm

²⁵ Paul EKMAN – Maureen O’SULLIVAN: „Who can catch a liar?” *American psychologist* 1991/9. 913.

²⁶ PORTER–BRINKE (6. lj.) 122.

²⁷ PORTER–BRINKE (6. lj.) 123.

²⁸ PORTER–BRINKE (6. lj.) 124.

következik, hogy hasonló bizonyítékok különböző bírók általi értékelése nagyon változó eredményekre vezethet.

Rontja a helyzetet, hogy ha lenne is konszenzus a bírók között a hazugság mintázataiban, az nem lenne egységesen alkalmazható etnikailag és kulturálisan különböző csoportok tekintetében. Például azok a bírók, akik a szemkontaktus elkerülését a hazugság jeleként értékelik, tévesen értelmezhetik azon kulturális csoportokból származó emberek gesztusait, akiknél az erős szemkontaktus felvétele egy adott tekintéllyel szemben pont, hogy a tiszteletlenség jele.²⁹ Ez a helyzet, hívja fel a figyelmet egy Kanadai kutatás például az ottani bennszülött kultúrákkal is. Míg az őslakosoknál a direkt szemkontaktus durva, ellenséges, tolaodó gesztus, addig a fehér kanadai kultúrában ez az őszinteség és magabiztosság jele. Azt is több szerző felveti, hogy ez a kulturális különbség lehet az egyik tényezője a kanadai börtönökben az őslakosok indokolatlan felülreprezentáltságának. Non-verbális viselkedésüket a tárgyalóteremben igazságtalanul a hitelesség hiányának tekinthetik.

A szakirodalom összegzéséből világosan megállapítható, hogy ebből a szempontból nincs semmilyen érdemi hozzáadott értéke a jogi képzettségnek, pedig alappal feltételezhetnénk, hogy az ilyen háttér hitelesség felmérésének képességét.³⁰ Noha a hitelességgel kapcsolatos hibák gyakoriságát a tárgyalóteremben pontosan nem lehet tudni, számos téves ítélet azt sugallja, hogy a hitelesség értékelésének folyamatában rendkívül sok hiba van.³¹ Ami teljesen biztos, hogy a megbízhatóság értékelésére alkalmazott automatikus sémáinkban bár megbízunk, azok megbízhatatlanok.

IV. Érzelmek észlelése a tárgyalóteremben

A hitelesség érzékelését erőteljesen befolyásolják a megfelelő érzelmi kifejezést érintő társadalmi sztereotípiák is. Kaufmann, Drevland, Wessel, Overskeid és Magnussen 2003-ban elvégzett kísérletükben úgy találták, hogy a vádlott észlelt hitelessége nemi erőszak esetén nagyrészt az általa kifejezett érzelmeken alapszik. Amennyiben a társadalmi egyezmények által előírt módon viselkedik egy tanú (sértett, vádlott...) hitelesnek fogják tekinteni. Ha azonban a tanú (sértett, vádlott...) viselkedése nem felel meg ezeknek az elvárásoknak, kevésbé hitelesnek fogják tekinteni.³² Ez nagyon problémás, mert a társadalmi sztereotípiák csak részben felelnek meg az érzelmek egyénenként változó, valódi kifejezésének és szabályozásának.³³

Könnyen feltételezhető, hogy az emberek naiv pszichológiai nézetei egy erőszakon átesett ember érzelmeiről hibásak. A józan ész adta megérzés itt is talán csak a 18 éves korunkra összegyűjtött előítéleteink összessége.³⁴ Ha igaznak bizonyul, hogy az erőszakos áldozatok általában zárkózottan vagy semleges érzelmi módban adják elő vallomásaikat, amint azt a kutatók feltételezik, az az elítélések aránytalanságát jelentheti a ténylegesen elkövetett nemi

²⁹ PORTER–BRINKE (6. l.) 124.

³⁰ PORTER–BRINKE (6. l.) 125.

³¹ PORTER–BRINKE (6. l.) 121.

³² DREVLAND (14. l.) 30.

³³ DREVLAND (14. l.) 30.

³⁴ „Common Sense Is Nothing More Than a Deposit of Prejudices Laid Down in the Mind Before Age Eighteen” Albert Einsteinnek tulajdonítva

erőszak gyakoriságához képest. Ráadásul nem elég, hogy csak részben tudjuk szétválasztani az érzelmi kifejezést a történet tartalmi megítélésétől (utóbbit az emocionális jelek sokszor teljesen felülbírálják),³⁵ de:

*„talán ugyanolyan aggasztó, hogy a résztvevők nem veszik észre, az érzelmi kifejezés mennyire befolyásolja őket a hitelesség értékelésében [...] Erős a diszkrepancia a ténylegesen felhasznált információ és a használt információkkal kapcsolatos vélekedések között. Ezek a megállapítások nem túl meglepők, tekintve a korábbi megfigyeléseket, miszerint a megtévesztő viselkedésre utaló jelekről alkotott véleményünk nem korrelál a megtévesztés tényleges jeleivel. Az emberi megismerést nagyrészt az információfeldolgozás implicit és nem racionális meghatározói szabályozzák. Amikor ezek a tényezők tárgyalótermi kontextusban működnek, és jelentősen befolyásolják a bírósági határozatokat, veszélyt jelenthetnek a jogi igazságszágra”*³⁶

A fenti egy a pszichológiában gyakran előkerülő megállapítással rezonál, miszerint gyakran vagyunk vakok saját vakságunkra.³⁷

V. Babaarcú bűnözők

Bizonyos arcvonásokat együttesen, sztereotipikus módon értékelünk és társítunk személyiségvonások komplexumával. Ilyen például a babaarcúság, aminek ismertetőjegyei a nagy, kerek szem, a magas szemöldök és kis áll, ami a viselőjét melegebbnek, nagylelkűbbnek, kedvesebbnek és becsületesnek tűnteti fel.³⁸ Hogyan csapódik ez le a tárgyalóteremben?

A babaarcú emberek ritkábban veszítik el a pert, mint az érett arcvonásokkal rendelkező emberek!³⁹ Ráadásul a babaarc hatalma a bűncselekmény szubjektív tényállási elemére is kihat. A babaarcú vádlottakat összehasonlítva az érett arcuakkal nagyobb valószínűséggel fogják gondatlanságból elkövetett bűncselekményért elítélni, mint szándékosért.⁴⁰ Ezenkívül egy szándékos bűncselekményért elítélt babaarcú emberrel szemben a kiszabott büntetés is alacsonyabb lesz.⁴¹

³⁵ DREVLAND (14. lj.) 31.

³⁶ DREVLAND (14. lj.) 31. – fordított szöveg eredeti verziója: „Perhaps equally alarming is the participants lack of awareness of the emotional expression as a factor in their judgements of credibility. This finding corresponds to previous results that show large discrepancies between the information actually used by participants in judgements of credibility and their own beliefs about the information used. These findings are also not very surprising in view of the well-established observation that our belief about behavioural cues to deception do not conform to actual deceptive behaviour. To a large extent, human cognition is governed by implicit and non-rational determinants of information processing. When such factors operate in real forensic contexts, significantly affecting judicial decisions, they may pose a threat to legal justice.”

³⁷ Lásd pl: Daniel KAHNEMAN: *Gyors és lassú gondolkodás* (Budapest: HVG Kiadó Zrt. 2019) 32.

³⁸ Diane S. BERRY – Leslie Z. MCARTHUR: „Some components and consequences of a babyface” *Journal of personality and social psychology* 1985/2. 312.

³⁹ Rafaele DUMAS – Benoit TESTÉ: „The influence of criminal facial stereotypes on juridic judgments” *Swiss Journal of Psychology* 2006/4. 237–244.; 238.

⁴⁰ Diane S. BERRY – Leslie ZEBROWITZ-MCARTHUR: „What's in a face? Facial maturity and the attribution of legal responsibility” *Personality and Social Psychology Bulletin* 1988/1. 23–33.

⁴¹ DUMAS–TESTÉ (39. lj.) 238.

Ugyanez igaz a vonzó emberekre is. Morálisabbnak, intelligensebbnek és kevésbé veszélyesnek látjuk őket. A vonzó emberek nagyobb valószínűséggel kapnak munkát és 12%-al többet keresnek.⁴² Minél vonzóbb egy vádlott, annál kisebb büntetést fognak kiszabni rá.⁴³ A nem túl vonzó szexuális bűnözőket például veszélyesebbnek látjuk és a visszaesésük esélyét is felülértékeljük.⁴⁴ Bár a fenti jogpszichológiai kutatások büntető ügyeket vizsgáltak, semmi okunk nincs feltételezni, hogy ez a hatás ne érvényesülne egy polgári per során ugyanúgy.

Léteznek továbbá kifejezetten sztereotípiák a bűnözői és a nem bűnözői arcokról. Meglepően konszenzusosan asszociálunk egyes arcokról bizonyos bűncselekménytípusokra: egyesek sokunk szemében úgy néznek ki, „mint egy erőszakoló, egy sorozatgyilkos vagy mint egy fegyveres rabló.”⁴⁵ Ítéleteink meghozatalánál az arc és a bűncselekmény kongruenciájára fogunk törekedni, így ezek a címkék kifejezetten veszélyesek lehetnek. A bűnösséget nagyobb valószínűséggel fogják megállapítani, ha a vádlott arca egybeesik a hozzá társított bűncselekménnyel.⁴⁶

VI. Az esztétikai és morális ítéleteink kapcsolata

Ahogy a fentiekből kiderült, az attraktív emberek előnyöket élveznek az élet számos területén, de vajon mennyire mély a szép az jó is sztereotípiája? A kutatók morális döntéseink és esztétikai ítéleteink neurális alapjait vizsgálva átfedéseket találtak a szépség és a jóság agyi feldolgozása között. Az orbitofrontális kéreg, a történet egyik főszereplője alapvető szerepet játszik a szociális magatartás szervezésében.⁴⁷ Akinek ezen agyi területe károsodik, kevésbé képes a morálisan adekvát viselkedésre, és akiknél az OFC régió alacsonyabb szürkeállomány-tartalommal rendelkezik, magasabb pontszámot ér el a pszichopátia skálán.⁴⁸

Nőknek a kísérletben először férfi arcokat mutattak, amiket értékelni kellett szépség alapján. Majd cselekvés-jóságértékelési feladatot végeztek, azaz ezen férfiak által elkövetett hipotetikus múltbeli cselekedeteket értékelték. A cselekvések nagyon eltérőek voltak morális töltetüket nézve, például megerőszakolt egy kislányt vagy megmentette hűgát a fulladástól. Az MRI-vizsgálatok során az derült ki, hogy a vonzó arcok és a jó cselekedetek azonos agyi régió, a mediális orbitofrontális kéreg fokozott aktivitásával jártak.⁴⁹ Ez az összekapcsoltság a másik oldalt is megtalálható volt. A csúnyának ítélt arcok és a morálisan elfogadhatatlan

⁴² Takashi TSUKIURA – Roberto CABEZA: „Shared brain activity for aesthetic and moral judgments: implications for the Beauty-is-Good stereotype” *Social cognitive and affective neuroscience* 2010/1. 138–148.; 138

⁴³ John E. STEWART: „Defendant's Attractiveness as a Factor in the Outcome of Criminal Trials: An Observational Study 1.” *Journal of Applied Social Psychology* 1980/4. 348–361.; John E. STEWART: „Appearance and punishment: The attraction-leniency effect in the courtroom” *The Journal of social psychology* 1985/3. 373–378.

⁴⁴ Victoria M. ESSES – Christopher D. WEBSTER: „Physical Attractiveness, Dangerousness, and the Canadian Criminal Code 1.” *Journal of Applied Social Psychology* 1988/12. 1017–1031.

⁴⁵ Daniel A. YARMEY: „Stereotypes and recognition memory for faces and voices of good guys and bad guys” *Applied Cognitive Psychology* 1993/5. 419–431.

⁴⁶ DUMAS–TESTÉ (39. lj.) 242.

⁴⁷ BENDE István (et al.): *Bevezetés a neuropszichológiába* (Budapest: Medicina 2008) 14. fejezet - A szociális kapcsolatok neuropszichológiai zavarai.

www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Bevezetes_a_neuropszichologiaba/ch15.html

⁴⁸ TSUKIURA–CABEZA (42. lj.) 139.

⁴⁹ TSUKIURA–CABEZA (42. lj.) 145.

cselekedetek is ugyanazt az agyi régiót, az insularis kérget stimulálták. Kutatások alapján feltehetően az insularis kéreg felelős a büntetés, illetve az undor és a félelem agyi feldolgozásáért is.⁵⁰ Mi lehet az utóbbiak oka?

Evolúciósan is igaz, hogy dolgok kialakítása drága, reprodukálása olcsó – kevesen tudnánk újra feltalálni kereket, de ha már megvan a kultúránkban, könnyű sokszorosítani.⁵¹ Ha tud, a szervezet is inkább meglévő rendszereket használ, mint újakat fejleszt ki. Erre írja Mérő László kicsit sarkosan, hogy az evolúció nem tervez, hanem gányol. Lehetséges tehát, hogy „a szép az jó” jelenség egyszerűen neurológiailag determinált: ugyanazokat az agyi pályákat használjuk a szépség és a moralitás, illetve ugyanazokat a fizikai undor és a helytelen cselekvések feldolgozására. Ez a megosztottság téves ítéleteket hozhat létre, az ingerek ugyanis ugyanazt a gombot nyomják meg, mi pedig a kimeneti érzetből nem tudunk jól különbséget tenni a gombnyomás okai között.

Ugyanilyen neuropszichológiai átfedés, ami miatt hibás az érzelmek és a racionális döntéshozatal szigorú elválasztása is. Az érzelmek szomatikus markerként segítik a döntéshozatalunkat, azok a betegek például, akiknek érzelmi rendszerük sérült, képtelenek a megfelelő, logikus döntéshozatalra (szomatikus markerek elmélete).⁵² Az érzelmek sűrítik korábbi tapasztalatainkat és zsigeri válaszok formájában kezelhető méretűre szűkítik a vizsgálandó döntési alternatívák körét.⁵³ Akinek a fent tárgyalt orbitofrontális kérge sérült vagy nem funkcionál normálisan, korlátozottan fér csak hozzá az emocionális állapotait jelző belső ingerekhez és ehhez a sűrített tudáshoz, emiatt nem tud megfelelő szociális és morális döntéseket hozni.⁵⁴

Nem elválasztható tehát a racionális és az érzelmi gondolkodás, túlzottan összekevert mechanizmusok az emberi agyban és döntéshozatalban.⁵⁵ Bár a markerek, így az érzelmek funkciójukat tekintve racionálisnak mondhatók, irányítják és gyorsítják a döntéshozatalt, de nem a racionális, tudatos gondolkodásból származnak. A pszichológia affektív forradalmának eredményei összesűrítve azt tanítják: érzelmek nélkül nincs értelem!⁵⁶

VII. Barát és ellenség

Miért van a működésünkbe kódolva az arc a lélek tükre elv? Az első mentális rendszer⁵⁷ – amely a gyors, automatikus és tudat alatti döntésekért felelős - folyamatosan monitorozza és

⁵⁰ TSUKIURA–CABEZA (42. l.) 145.

⁵¹ Daniel C. DENNETT: „Az alkalmazkodás szintjei: a fajok fejlődésétől a gondolati szelekcióig” PLÉH Csaba (et al.) (szerk): *Lélek és evolúció* (Budapest: Osiris 2001) 76.

⁵² Antonio R. DAMASIO: *Descartes tévedése: Érzelem, értelem és az emberi agy* (AduPrint: Budapest 1996)

⁵³ MÉRŐ László: *Az érzelmek logikája* (Budapest: Tericum 2013) 154–155.

⁵⁴ BENDE (47. l.) 14.6. Szomatikus marker hipotézis (Somatic Markers Hypothesis)

⁵⁵ Lásd a témában pl.: Luiz PESSOA: *The cognitive-emotional brain: From interactions to integration* (Cambridge: MIT Press 2013)

⁵⁶ MÉRŐ (53. l.) 156–157.

⁵⁷ A modern kognitív pszichológia az érthetőség kedvéért az ember mentális folyamatait két nagyobb rendszerbe gyűjti. Az egyik a gyors gondolkodás, azaz az első rendszer: ez az automatikus, tudat alatti, intuitív és asszociatív részünk. A másik pedig a lassú gondolkodás, azaz a második rendszer. Ez a racionális, logikus problémamegoldó énünk. Ők a bennünk zajló történet főhősei, gondolkodásunk két hatalmi centruma. Hogy mikor melyiket használjuk, arra Daniel Khaneman a következő könnyen letesztelhető példát hozza fel: „Amikor megkérdezik tőlünk, mennyi 2+2, rávágjuk, hogy 4. Nem gondolkodunk rajta tudatosan. Valójában azt sem

értékeli a világot. Keresi a körülöttünk lévő potenciális veszélyforrásokat, ellenőrzi, hogy normálisan működnek-e éppen a dolgok környezetünkben. Ezzel a folyamattal jár, hogy pillanatok alatt értékeljük a körülöttünk lévő embereket is, leginkább arcukról – például mennyire domináns (utalhat erre a szögletes áll), mik a szándékai (mosolyog – tehát barátságos).⁵⁸ Amennyiben egy arctípushoz, érzelmekhez személyiségbeli jegyeket társítunk, azok automatikusan meggyőződéseket fognak kialakítani bennünk. Ez a folyamat általában lényegében kikapcsolhatóan, automatikus, és tudat alatti.

Legtöbbször nem is vagyunk tisztában azzal, hogy egy ítéletet a másiktól valójában megjelenése alapján hoztunk meg. Ha azonban belegondolunk, markánsabb formájában mindenki tud a saját életéből példákat felhozni. Volt már olyan, hogy valakit első látásra szomorú vagy szigorú embernek tartott? Ez valószínűleg azért volt, mert az illető arcvonásai hasonlítottak az adott érzelm természetes kifejezéséhez. Például haragnál a száj lefelé ível, a szemöldök csúcsa lejjebb ereszkedik, a szemek pedig kitágulnak. Tévesen szigorú embernek fogjuk észlelni, akinek e jelekhez hasonlóak állandó arcvonásai, hiszen mindig haragosnak fogjuk látni. Ugyanígy, a szomorú szemszerkezet egy szomorú jellem illúzióját hozza létre, a duzzadt ajkak pedig a szexuális izgalomhoz kötődő vérbőségre utalnak, és a fokozott szexualitás látszatát keltik.

Ezek a folyamatok eredetüket tekintve hasznos evolúciós adaptációk. Az ellenség gyors megkülönböztetése a baráttól feltételezhetően az egyik legkorábban kialakult interperszonális ítélet lehetett.⁵⁹ Segítségével az egyed a túlélésre vonatkozó legjobb cselekvési tervet tudta elkészíteni, ehhez azonban az ítéleteket azonnal kellett meghoznia szűkös vizuális információk alapján. Ezt bizonyítja az is, hogy a másik ember megbízhatóságának megítélése a primitív agyi területek, különösen az amygdala fokozott aktivitásával jár, és hogy a megbízhatóságra vonatkozó ítéletünk már 100 milliszekundum alatt kialakul és tartósan meg is marad.⁶⁰ Bizonyos dolgokban ezek a megérzések akár helyesek is lehetnek. A nők aránylag pontosan tudják például arcképek alapján megbecsülni a férfiak gyermekvállalás iránti affinitását.⁶¹ A nők értékelése és az értékelt férfiak önbevallása arról, hogy mennyire szeretik a gyerekeket a kutatásban korrelált. Az azonban szinte biztos, hogy ez nem igaz az ösztinteség észlelésére, amiért leginkább a csecsemőszerű arcvonások, a szimmetria és a vonzerő felelős.⁶²

tudjuk megmondani, honnan jött a válasz. A megoldás egyszerűen megjelenik az elménkben, és mi kimondjuk. Ez az első rendszer, automatikus, gyors, és nem társul hozzá a tudatos kontroll élménye. Amikor megkérdezik tőlünk, mennyi $3+6*4$, akkor viszont elkezdünk számolni. Koncentrálunk, tudatosan számolunk, összeadunk, szorzunk, majd előbb utóbb eljutunk az eredményig. Ez a második rendszer. A második rendszer alkalmazása erőfeszítést igénylő mentális tevékenység, vele jár a szereplői lét, a választás, a koncentráció szubjektív élménye. A legtöbb ember ezzel a tudatos, mérlegelő énnel azonosul, ezért azt gondoljuk, a tudatos gondolkodásból származnak meggyőződéseink, döntéseink. A pszichológiai valóság azonban ezzel ellentétben. A második rendszer meggyőződéseinek és átgondolt döntéseinek a fő forrása nem a logikus gondolkodás, hanem az első rendszer csapongó benyomásai és asszociációi.

⁵⁸ KAHNEMAN (37. l.) 107.

⁵⁹ PORTER–BRINKE (6. l.) 125.

⁶⁰ PORTER–BRINKE (6. l.) 125.

⁶¹ Kristina M. DURANTE: „Reading men's faces: Women's mate attractiveness judgements track men's testosterone and interest in infants” *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 2006/5. 2169–2175.

⁶² PORTER–BRINKE (6. l.) 127.

Gondolkodásunk kategorikus, a kategóriáink pedig bináris természetűek: megbízható-megbízhatatlan, rosszfiú-jófiú, ártatlan-bűnöző, babaarcú-érett. A kategóriák segítik a gyors helyzetértékelést, de nem adnak pontos képet a vonalszerű, számos átmenetet és komplexitást tartalmazó valóságról. Az arcokról kategóriákra következtetés egy jellegzetes kognitív trade off. Sajnos a kategorizációt tudatosan nem tudjuk kikapcsolni, emiatt a hibázás lehetősége folyamatosan fennáll. Ilyen rendőrségi hiba a veszélyfelismerésnél, amikor egy játék fegyvert igazi fegyvernek érzékelünk, mert az objektumot rossz kognitív kategóriához soroljuk.⁶³

Az egész mögött tehát evolúciósan örökölt idegi folyamatok vannak, melyek modern környezetben a tanuk hitelességénél, erőszak áldozatainak megítélésénél, vagy bűnözők elítélésénél félrevezetnek minket.⁶⁴ Egyszerűen nem ilyen helyzetek értékelésére találták fel őket. De nemcsak az igazságszolgáltatásban, a jogalkotók megválasztása során is bizonyítottan befolyásolnak minket irracionális interperszonális ítéleteink. Nézzük meg tehát, mi alapján választunk politikusokat.

VIII. Veszélyes döntések a politikában: azaz mi alapján választunk jogalkotót?

Vajon milyen mértékben hatnak ránk az arcvonások egy olyan fontos döntés során, mint az országos választások? Tegyük fel, hogy egy politikus értékelése során az egyik legfontosabb tulajdonság a kompetencia.⁶⁵ Ha a szavazók kompetencia alapján értékelik a politikai jelölteket, akkor a kompetenciát sugalló arcvonások megjelenéséből következtetni lehet szavazati mintázataikra is. Todorov és társai ezt a logikát követve kutatásukban pusztán arcképek értékelésére alapozva kiugróan magas, közel 70%-os valószínűséggel meg is tudták jósolni a 2004-es kongresszusi választások eredményeit.⁶⁶

A résztvevőknek fekete fehér politikusi portrékat kellett pontozniuk párosával, minden nemű előzetes információ nélkül, tehát ha felismertek egy arcot, a választásukat nem vették számításba. Hihetetlen módon a kompetensebbnek tartott jelölt a szenátusi választások 71,6%-ában, a kongresszusi választások 66,8%-ában valóban meg is nyerte azt.⁶⁷ Ebből kétféle következtetést lehet levonni. Az egyik, hogy a valóban kompetens, ezáltal sikeres politikusok arca valahogy kompetenssé evolválódik útközben. A másik, hogy a kompetensnek tűnő arcú politikusok sikeresek lesznek minden racionális alap nélkül, egyszerűen azért, mert a kompetencia tudat alatti benyomását keltik bennünk. Ez a benyomás elindítja a veszélyes döntések sorozatát: csörlátást eredményez, az első benyomás mentén asszimiláljuk a későbbi információkat, míg meg nem szilárdul egy sikeres politikus képe. Ha a második mellett döntünk, igencsak megkérdőjelezzük a józan megfontolások súlyát politikai döntéshozatalunk során. Az arc illetve hang alkotta, első rendszer által létrehozott irracionális, intuitív

⁶³ Erre ráerősít a fegyverfelismerés, mint az ember sajátos percepciók képessége. Ha bármilyen képet mutatnak, amin fegyver van, a szem automatikusan arra fókuszál. A fegyvereket nagyon gyorsan felismerjük, és általában részletes leírást tudunk adni róluk, akkor is, ha mondjuk a támadóról szinte semmire nem emlékszünk. Roger ATKINSON (et al.): *Pszichológia* (Budapest: Osiris Kiadó 2005)

⁶⁴ KAHNEMAN (37. l.) 107.

⁶⁵ Arthur GOREN (et al.) „Inferences of competence from faces predict election outcomes” *Science* 2005. 1623–1626.; 1624.

⁶⁶ GOREN (65. l.) 1623–1626.

⁶⁷ GOREN (65. l.) 1624.

benyomások meghatározó hatását szavazási szokásainkra számos más kutatás is alátámasztotta.⁶⁸

Ha a hatalom gyakorlását az emberek kezébe adjuk, valószínűleg azt feltételezzük, hogy politikai döntéseik nem irreleváns faktorok, hanem racionális mérlegelés és valamiféle szavazói preferenciák tükröződése lesz. A modern pszichológia azzal, hogy előbbi cáfolja, nem csak a közgazdaságtan és a jog modelljeit, de a demokrácia legalapvetőbb elméleti lábait is kirúgja. Megjegyzendő, nehéz hibáztatni az embereket. Ilyen bonyolult döntéseknél, mint a politikai választás, valahol igazoltnak látszik mentális egérutakat keresni. Egy jelölt racionális kiválasztása elvi szinten megköveteli a szavazótól,

- hogy megfontolt számítások alapján kompromisszumokat kössön a különféle szakpolitikai dimenziókban: vallási, gazdasági, erkölcsi, nemzetbiztonsági, társadalmi-szociális, nemzetközi politikai.
- Ehhez pedig az újságokból, rádióból, televízióból és az internetről érkező információk hihetetlen áradatában kell kiigazodni; tehát tényeket, pletykákat, idézeteket, interjúkat, képeket és egyéb útmutatásokat kellene optimálisan befogadni, megfelelően szűrni, értékelni, kódolni, szervezni, megőrizni, majd később visszakeresni.⁶⁹

Nem csoda, ha ezek helyett inkább döntési heurisztikákat⁷⁰ alkalmazunk. A célkérdést, ami valahogy úgy hangzik, „melyik jelölt politikai programja, szakmai felkészültsége, és múltbeli teljesítménye garantálja számomra és társadalmam számára a legtöbb jövőbeli hasznot” a „kinek tűnik kompetensebbnek az arca” heurisztikus kérdéssel cseréljük fel. A cserét nem vesszük észre, az ugyanis automatikusan megtörténik. A döntésünk alapjául szolgáló benyomásunk eredete rejtve marad előlünk, majd racionalizálódik a tudatos gondolkodás során. A témába vágó kutatásokat összegezve Richard Thaler és Cass Sunstein is megállapítja: a szavazók választásaik során elsősorban az automatikus, első rendszerükre támaszkodnak.⁷¹

IX. A liberális demokrácia intellektuális bázisa

A konfliktus, hogy az irracionális tömegre támaszkodó demokráciánál nem e optimálisabb egy autoriter vagy technokrata rendszer, nem teljesen újkeletű. A kérdés már az ókori görögöknél megjelenik, ma azonban sokkal nagyobb a tétje, tekintve hogy a föld szinte összes

⁶⁸ Charles C. BALLEW – Alexander TODOROV: „Predicting political elections from rapid and unreflective face judgments” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2007/46. 17948–17953.; Niclas BERGGREN – Henrik JORDAHL – Oanu POUTVAARA: „The looks of a winner: Beauty and electoral success” *Journal of Public Economics* 2010/1-2. 8–15.; Cristopher Y. OLIVOLA – Alexandre TODOROV: „Elected in 100 milliseconds: Appearance-based trait inferences and voting” *Journal of nonverbal behavior* 2010/2. 83–110.; hasonló kísérlet a hangmagasságból leszárt információkra vonatkozóan: Casey A. KLOFSTAD: „Candidate voice pitch influences election outcomes” *Political Psychology* 2016/5. 725–738.; Casey A. KLOFSTAD – Rindy C. ANDERSON: „Voice pitch predicts electability, but does not signal leadership ability” *Evolution and human behavior* 2018/3. 349–354.

⁶⁹ OLIVOLA–TODOROV (68. l.) 84.

⁷⁰ A döntési heurisztikák lényege, hogy amikor egy nehéz kérdésre nem találunk választ, keresünk egy hasonló, de könnyebb kérdést, és azt válaszoljuk meg. A célkérdés lesz az eredeti értékelés, amit szeretnénk megválaszolni, a heurisztikus kérdés pedig az egyszerűbb, amit megválaszolunk. A cserét pedig egyszerűen nem vesszük észre.

⁷¹ Richard H. THALER – Cass R. SUNSTEIN: *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness* (New York: Penguin 2009) 30.

országa demokráciának tünteti fel magát. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ténylegesen is demokráciák lennének, de az, hogy még az autoriter rezsimek is demokratikus alkotmányokat tesznek ki a falukra, mutat egy megkérdőjelezhetetlen értékhierarchiát.⁷² A kortárs politikai filozófiában ez az értékhierarchia kérdőjeleződik meg újra azzal, hogy a kritikusok a modern pszichológia eredményeivel egy csodafegyvert kaptak a kezükbe.

Röviden, hogyan is néz ki a demokráciát támadók érvrendszere a modern pszichológia megjelenéséig? A legegyszerűbb érvek a szavazók tájékozatlanságát támadják: az USA-ban a kongresszusi választás évében a legtöbb polgár nem tudja, kik a jelöltek saját körzetükben, az állampolgárok általában sem tudják, éppen melyik párt irányítja a kongresszust, és fogalmuk sincs, mi a három hatalmi ág, illetve azok mit csinálnak.⁷³ A Columbia Law School felmérése szerint a választók kevesebb, mint egyharmada tudja csak, hogy a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint” kommunista szlogen, ami eredetileg Karl Marxtól származik, nem az USA alkotmányának egy paragrafusa.⁷⁴ És egyébként is, a 1964-ben, a kubai rakétaválság után 2 évvel, csak a polgárok egy csekély része tudta, hogy a Szovjetunió nem tagja a NATO-nak, pedig a nemzetközi szervezet kifejezetten a kommunista szuperhatalom ellenében jött létre.⁷⁵ A világ legerősebb demokráciájában gyakorlatilag annyi ismeretük van a választópolgároknak, ki éppen az elnök, és kész. Ilyen alapvető politikai, állampolgári, nemzetközi jogi tudatlanság mellett hogy működhet jól egy demokrácia?⁷⁶

Az emberek ráadásul teli vannak téves hiedelmekkel, ez pedig megteremti a maga kínálatát a politikai oldalon.⁷⁷ Az átlagember szerint egy anyag például vagy mérgező, vagy nem. Pedig toxikológiai értelemben a dózis számít: a mérgező jelleg inkább a mennyiséggel fogható meg, mint egy anyag minőségével.⁷⁸ Ez a tévhit aztán rossz útra viszi a közvéleményt, ami mindent vagy semmit tiltások felé viszi a jogalkotókat is, végül pedig irracionális környezetvédelmi-egészségügyi szabályozások születnek.

A szavazókat egyébként is sokkal jobban érdekli, hogy egy politikai döntés hogyan hangzik, mint az, hogy mik a tényleges hatásai.⁷⁹ A politikai részvétel egyfajta önkifejezés, mint amikor szurkolunk egy focicsapatnak, vagy egy ügynek.

Klasszikus érv továbbá, ami bár más szempontból közelít, de ugyanoda vezet, hogy a szavazók bár irracionálisak, de ezt racionálisan teszik. Az ignorancia logikus, egy szavazat

⁷² Erre utal Fukuyama is híres könyvében – Francis FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember* (Európa: Budapest 2014)

⁷³ Jason BRENNAN: *Against democracy: New preface* (New Jersey: Princeton University Press 2017) 25–29.

⁷⁴ Michael DORF: „Whose Constitution is it Anyway? What Americans Don’t Know About Our Constitution* and Why It Matters” *Findlaw* May 29. 2002.

⁷⁵ BRENNAN (73. lj.) 26.

⁷⁶ Brennan nagyon lesújtó véleménnyel van az átlag szavazóról, amit kicsit arrogánsnak is érezhetünk, egy ponton azonban felhívja a figyelmet a demokrácia mellett érvelők egy gyakori torzítására. Szerinte azért becsüljük túl az átlag szavazót, mert amikor a „tudatlan” választópolgár képére gondolunk, saját ismeretségi körünk legtréhányabb alakjából indulunk ki. Viszont aki politikai filozófiát olvas vagy azzal foglalkozik legalább alapszakon végzett vagy épp azt végez egy egyetemen. Még ha lehető legrosszabb személyes példára gondolunk is saját szociális közegünkben, társadalmi értelemben az a személy még mindig az intellektuális elitbe fog tartozni.

⁷⁷ Bryan D. CAPLAN: *The myth of rational voter: Why democracies choose bad policies* (New Jersey: Princeton University Press 2007) 166–182.

⁷⁸ CAPLAN (77. lj.) 161.

⁷⁹ CAPLAN (77. lj.) 139.

értéke ugyanis nagyon kevés, míg mindenben tájékozottnak lenni hihetetlen erőfeszítés.⁸⁰ Egy további nézet, hogy ami irracionális az igazságkeresés szempontjából, még lehet, hogy racionális a személyes haszonmaximalizálás tekintetében.⁸¹

Ezek mind jogos felvetések, ha azonban csak a tudatlanság a probléma, vagy az ösztönzők hiánya, azt elméletileg lehetne kompenzálni erőteljes oktatási programokkal, vagy motivációs eszközökkel. Ezekkel ellentétben a modern pszichológia állításai sokkal súlyosabbak. Az állítás ugyanis az, hogy az emberi szerkezet alapműködését tekintve szisztematikusan irracionális. Teli vagyunk olyan, evolúciósan kialakult mérnöki hibával, amik kijavíthatatlanok, maximum odafigyelni tudunk rájuk. Az architektúránk rabjai vagyunk, és nem tudjuk befalazni annak réseit. Így viszont aki tudja, hol vannak a hátsó ajtók, egyszerűen be tud nyúlni rajtuk keresztül a fejünkbe.

A piacokat és a politikai rendszereinket is az individuális érzéseink, gondolataink és attitűdjeink autentikus, mindent elsöprő erejére alapoztuk, ezek azonban megkérdőjeleződni látszódnak. Ítéleteink tévesek, intuícióink megbízhatatlanok, idegi folyamataink nem erre valók, a törzsi gondolkodás felülírja az igazságot és a moralitást és egyébként is, viselkedésirányítási technikákkal olyan könnyen rángatnak minket ide-oda, amennyire csak akarnak. Akkor miért is ezek az alapjai társadalmunk működésének? Bryan Caplan „A racionális szavazó mítosza: Miért születnek rossz döntések a demokráciákban” című könyvében így foglalja össze a problémát:

„A demokrácia naiv támogatói szerint az működik, mert az történik, amit a szavazók akarnak. A skeptikusok szerint a demokrácia nem működik, mert nem az történik, amit a szavazók akarnak. Szerintem viszont a demokrácia pont azért bukik meg, mert az történik, amit a szavazók akarnak. A közgazdasági szakzsargonnal élve, a demokráciába beépített externáliák vannak. Egy irracionális szavazó nemcsak saját magát sérti, hanem mindenki mást is, aki elszenvedi a rossz közpolitikát.”⁸²

X. Az emberhekkelés kora és a politikai orientációk agyi korrelátumai

A technológiai fejlődés mérhetetlen ütemével fentieket összekapcsolva a kortárs társadalomtudós, Yuval Noah Harari emeli a tétet. Szerinte legtöbbször maguk a jogalkotók sem látják át, mi történik, így a valódi hatalom már senkinek a kezében sincs. Valójában mi sem és a politikusaink sem értenek az atomenergiához, a modern biokémiához, nem látjuk át az interdependens pénzügyi piacok működését (utóbbit legtöbbször jól bizonyítottan a pénzügyi szakemberek sem)⁸³ vagy a globális politikai folyamatok állását.⁸⁴ A felgyorsuló

⁸⁰ BRENNAN (73. l.) 30–31.

⁸¹ CAPLAN (77. l.) 142.

⁸² CAPLAN (77. l.) 3.

⁸³ Számos példát hoz fel erre Richar Thaler, a befektetők teljesítménye gyakorlatilag megegyezik a véletlenszerűséggel, de a gazdasági elemzők teljes inkompetenciájának legismertebb apostola Nassim Taleb, aki odáig megy, hogy a szabad piac csak azért működik, mert az „hagyja hogy az emberek szerencsések legyenek”: 'So I disagree with the followers of Marx and those of Adam Smith: the reason free markets work is because they allow people to be lucky, thanks to aggressive trial and error, not by giving rewards or „incentives” for skill'; Nassim N. TALEB: *The black swan: The impact of the highly improbable* (Random house: U. S. 2007/2.) 21.

⁸⁴ Yuval N. HARARI: *Homo Deus. A holnap rövid története* (Budapest: Animus 2017) 322–323.

adatáramlás miatt nincsenek nagy politikai víziók, a kormányok igazgatják az államokat, de nem vezetik.⁸⁵ A technológiai fejlődés kicsúszott a kezünk közül, szinte esélyünk sincs utolérni, ezzel pedig a politikai hatalom is elveszik.

Harari egy másik központi gondolata, amit ő az ember „meghackelhetőségének” hív, szintén a probléma mélységére utal.⁸⁶ A pszichológiai irracionalitásaink óriási rést képeznek a szabadságunk pajzsán, szerinte saját magunk megértésén a teljes jövőnk múlik. Ha megnézzük a modern kutatásokat, azt látjuk, borzasztó triviális tényezők befolyásolják vélekedéseinket és szavazati mintázatainkat. Kellemetlen szagok azzal, hogy az undor érzését indítják el bennünk, konzervatívabbá tesznek minket,⁸⁷ az ovuláció alatt az egyedülálló nők liberálisabbak, kevésbé vallásosak és nagyobb valószínűséggel szavaznak Barack Obamára,⁸⁸ ha pedig iskolában és nem más középületben szavazunk, nagyobb arányban fogjuk támogatni az iskolai költségvetés növelését.⁸⁹

Ameddig a politikai és gazdasági tényezők jobban ismernek minket és a ránk ható triviális tényezőket, mint mi saját magunkat, esélyünk sincs arra, hogy manipulációs törekvéseiknek ellenálljunk. Félreértés ne essen, magam nem a demokrácia ellen vagyok. Inkább Harari legutóbbi gondolatában hiszek, mint fentiekből levont végső tanulság. Kénytelenek vagyunk jobban megismerni magunkat és szabályozással is védeni a pszichés emberi szabadságot, ha fenn akarunk tartani egy tartalmilag is demokratikus struktúrát a 21. századi környezetben. Ez a demokráciák valódi kihívása, és ez az egyetlen megoldás szisztematikus irracionalitásaink ellensúlyozására is. Ehhez viszont aktív pszichológiai ismeretekre van szükségünk, illetve jogi, akár alapjogi szintű védelemre is. Ez az alapjog egyfajta általános jogvédelem lenne a szabad, manipulálatlan viselkedéshez és döntéshozatalhoz, „a szabad preferenciákhoz való jog”. Használata szükséges lehet nem csak a politikai, de az egyre intenzívebb és technikailag kifinomultabb piaci manipulációkkal szemben is. Hararit idézve a veszéllyel kapcsolatban:

„[...] a biotechnológia és a gépi tanulás fejlődésével egyre könnyebb lesz az ember legmélyebb érzéseit és vágyait is manipulálni, és így egyre veszélyesebb lesz „a szívünkre hallgatni”. Fel fogod-e ismerni a különbséget a valódi éned és a marketingzszenik sugallatai között? ... Ahhoz, hogy sikerrel teljesítsd ezt a rémisztő feladatot, nagyon keményen kell dolgoznod azon, hogy jobban megismerd az operációs rendszeredet. [...] Ez persze minden tanácsok legősibbjé: ismerd meg önmagad! Csakhogy ez a tanács sosem volt sürgetőbb, mint a 21. században, mivel Lao-ce és Szókratész korától eltérően most versenytársaid is akadnak. A Coca-Cola, az Amazon, a Baidu és a kormány egymással versengve igyekszik meghekkelni téged. Nem az okostelefonodat, a számítógépedet vagy a bankszámládat - téged akarnak meghekkelni, a te szerves operációs rendszeredet. Talán

⁸⁵ HARARI (84. l.) 324.

⁸⁶ Yuval N. HARARI: *21 lecke a 21. századra* (Budapest: Animus 2018)

⁸⁷ Thomas G. ADAMS – Patrick A. STEWART – John C. BLANCHARD: „Disgust and the politics of sex: Exposure to a disgusting odorant increases politically conservative views on sex and decreases support for gay marriage” *PloS one* 2014/5. e95572.

⁸⁸ Kristina M. DURANTE – Ashley RAE – Vladas GRISKEVICIUS: „The fluctuating female vote: Politics, religion, and the ovulatory cycle” *Psychological Science* 2013/6. 1007–1016.

⁸⁹ Jonah BERGER – Marc MEREDITH – Christian S. WHEELER: „Contextual priming: Where people vote affects how they vote” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 2008/26. 8846–8849.

*már hallottad, hogy a számítógépek hekkelésének korában élünk, de ez alig fele az igazságnak. Valójában ez az emberhekkelés kora*⁹⁰

A teljesség kedvéért röviden itt kitérek a tágon értelmezett neurojog (neurolaw), vagy jog és idegtudomány politikai tartalmú kutatásaira is. A politikai orientációk agyi korrelátumainak kutatásai az elmúlt tíz évben megszorodtak, eredményei pedig arra utalnak, hogy a politikai preferenciák, pl a konzervatív-liberális különbségek akár egészen az agyi struktúrákig visszavezethetők.⁹¹ Egy kutatás alapján például politikai szempontból neutrális, gusztustalan képekre, leginkább az állatok kategóriájában, teljesen más érzelem feldolgozási folyamatok mennek végbe liberálisok és konzervatívok fejében.⁹² Lehet, hogy egy olyan komplex attitűd, mint a politikai, olyan egyszerű biológiai mechanizmusokra vezethető vissza, mint a szennyezettségre vagy a fizikai fenyegetettségre adott agyi reakciók? A fentit támasztja alá, hogy a kutatók neutrális ingerek idegi feldolgozásából (pl reakció egy képre szennyezett ételről) meg tudták jósolni az emberek beállítottságát absztrakt politikai elvek tekintetében (abortusz, halálbüntetés).⁹³ Egy másik kutatásban a konzervatívoknál a jobboldali amigdala területén mutatott ki nagyobb tömeget az MRI, amit a szerzők az erősebb félelemfeldolgozással hoztak összefüggésbe, míg a liberálisoknál az elülső cinguláris kéregben mutattak ki nagyobb szürkeállományt, amit általában a rugalmas viselkedéssel és az erősebb ambivalencia tűréssel hoznak kapcsolatba.⁹⁴ Bár még ezek a kutatások és értelmezésük is gyerekcipőben járnak, úgy néz ki, a különböző politikai beállítottságú emberek eltérhetnek az alapvető neurokognitív mechanizmusaikterén. Nem szabad azonban elhamarkodott következtetésekre sem jutnunk: egy-egy agyterület több funkcióért is felelhet, illetve a neuroplaszticitás miatt az idegrendszer és az agy egész életen át, felnőttkorban is változhat.⁹⁵ Ha azonban bebizonyosodik, hogy agyi huzalozottságunkra nagyban visszavezethetők politikai nézeteltéréseink, egy egészen új párbeszédet is integrálnunk kell a demokrácia társadalomtudományi értelmezésébe.

XI. Gondatlan tervezők mellé megbocsátó olvasók kellenek

Kisebb nagyobb kanyargások után visszatérek a tanulmány elejéhez és a jogalkalmazás kérdéséhez. Az arc és a szem tehát, amint a modern pszichológia kutatásaiból kiderült, nem is annyira a lélek tükre. Ennek ellenére nagyon sok ítéletet hozunk a borítókról, anélkül, hogy belelapoznánk a könyvekbe. Sőt, a borító észlelése a lapok tartalmának észlelését is megváltoztatja. A mondatok valahogy másnak fognak kinézni attól függően, milyennek érzékeljük az adott könyv borítóját. A borító ugyanis csörlátást eredményez, az új információkat később kezdeti megérzésünkhöz fogjuk asszimilálni. A tudományos eredmények deskriptív közmondásos változata tehát valami olyasmi: a könyv borítója enyhén

⁹⁰ HARARI (86. lj.) 233–234.

⁹¹ SZOKOLSZKY Ágnes: „A konzervativizmus kutatásának hat évtizede: Adornótól a biopolitikáig. Kritikai tanulmány” *Magyar Pszichológiai Szemle* 2015/2. 405–458.; 438–444.

⁹² Woo-Young AHN (et al.): „Non political images evoke neural predictors of political ideology” *Current Biology* 2014/22. 2693–2699.

⁹³ AHN (92. lj.) 2693–2699.

⁹⁴ Tom FEILDEN (et al.): „Political orientations are correlated with brain structure in young adults” *Current biology* 2011/8. 677–680.

⁹⁵ SZOKOLSZKY (91. lj.) 440.

korrelál a lapok tartalmával, de szennyezi is a lapok megismerését, és legtöbbször hibás ítéletekhez vezet a könyv tartalmáról. Olyan olvasók vagyunk, akik a borító alapján már 100 milliszekundum alatt makacs ítéleteket hozunk. Annak ellenére, hogy az ítéleteink pontossága közel a véletlennel egyenlő, egy erős, hibás magabiztosság társul hozzájuk. Ráadásul minél motiváltabbak vagyunk a hazug könyv leleplezésében, annál pontatlanabb lesz ítéletünk. Rettoghetnek a kétes kinézetű könyvek. Tervezőjük gondatlanságából fakadóan sajnos hosszasan porosodhatnak. A normatíva maradhat az eredeti. Inkább ne ítélj meg könyvet a borítójáról. Javaslataikat jogászoknak a veszélyes döntés elméletének megalkotói a következőkben összegzik:

„Ha a DDT elmélet helyes, akkor az igazságszolgáltatási hibák egy része a vádlott (és nyilván bármilyen bíróság előtt megjelenő személy tekintetében) hitelességére vonatkozó veszélyes döntések sorozatából adódhat, egy olyan folyamatból, amelyet az eredeti benyomás indít el, és amelyet a bizonyítékok elfogult súlyozása és értelmezése tart fenn. Úgy gondoljuk, hogy ezt a helyzetet valamilyen mértékben orvosolhatjuk a megfelelő jogi oktatás révén, ideális esetben már az egyetemi jogászképzésbe integráltan. Először el kell oszlatni azokat a mítoszokat, amelyek szerint a hitelesség értékelése józan ész kérdése, és hogy az intuíció hasznos eszköz ebben az összefüggésben. Ezenkívül a döntéshozóknak tisztában kell lenniük a megbízhatósági ítéletek pillanatnyi természetével és megbízhatatlanságával. Másodszor, szembe kell szállni a megtévesztő viselkedés és magatartás közösnek vélt szempontjaival.... Vagyis ha a döntéshozók kritikusabban gondolkodnának a döntéshozatalukról, tudatosítanák az intuitív ítéletek hatalmát és ösztönözve lennének az empirikus kutatások eredményeinek használatára, csökkenthetnék a bizonyítékok asszimilációs szakaszában jelenlévő torzítások erősségét.”⁹⁶

Fenti persze csak egy jellegzetes kognitív torzításunk vizsgálata a jog kontextusában. A jog és pszichológia tudománya mára számtalan más, hasonló automatikus gondolkodási, döntéshozatali hibát ismert fel és vizsgált az igazságszolgáltatási eljárásban, például a horgonyhatás⁹⁷ vagy az utólagos okoskodási torzítás⁹⁸ vonatkozásában. Figyelmünket mindenképpen érdemes eme újszerű tudományos összefonódásra irányítanunk: a modern pszichológia segítségével ugyanis messzemenőig javíthatunk jogi rendszereinken.

És egy nagyon lazán kapcsolódó utógondolat: közmondásos ellentétpárok lesznek még keresztűzben írásaimban. Amellett érvelek ilyenkor, hogy két ellentét közül az egyiket inkább ki kéne gyomlálni hétköznapijainkból, hogy pontosabbak legyenek az emberek naiv pszichológiai nézetei. Ez azonban nem egy általános tagadása az élet antinómikus struktúráinak. A nyugati gondolkodás, ami az arisztotelészi logika vastörvényei alapján működik, sokszor túl kevésbé fogékony az ellentétesen igaz dolgok elfogadására, és érzéketlenné tehet minket bizonyos igazságokkal szemben. A keleti logikai hagyomány ezzel ellentétben sokkal nyitottabb az ellentmondásokra, megenged olyanokat például, mint a logikai többértelműséget igazoló tetralemma (négyesrű tagadás). Sok szempontból tanulnunk kell a keleti gondolkodásból, és integrálnunk a tudományos megismerésbe is. A pszichológia

⁹⁶ PORTER–BRINKE (6. l.) 130.

⁹⁷ Erről részletesebben: CZABÁN Samu: „Horgonyhatás és jog – tudunk-e megbízható numerikus ítéleteket hozni az igazságszolgáltatás kontextusában?” *Themis* 2020/1. 29–42.

⁹⁸ Erről részletesebben: CZABÁN (1. l.) 15.

például sokszor több paradigmával ír le jelenségeket, teljesen eltérő magyarázatokkal, de hasonlóan sikeresen és igaz módon. Nem is beszélve arról, hogy a világban való létezésünket valóban a mély antinómiák közti kifesztettség jellemzi.⁹⁹ Ilyen például a valahova tartozás és a függetlenség pszichés konfliktusa. Individummá kell válnunk, de közben kötődnünk kell, hisz azáltal leszünk valakik, hogy tartozunk valahová. De hogyan tudom megőrizni önmagam, miközben másokhoz tartozom? Ugyanilyen kibékíthetetlen antinómia a változás és a stabilitás igénye közti folyamatos konfliktus. Az antinómiákat sokszor nehéz elfogadni és egyensúlyba tartani életünk során, de pszichológiai jólétünkhöz eme ellentétek megértése és integrálása szükséges.¹⁰⁰

⁹⁹ Fritz RIEMANN: *A szorongás alapformái* (Budapest: Háttér 1998)

¹⁰⁰ Erre a két Riemann féle autonómiára jól feltűzhető az élet sok-sok konfliktusa. Tulajdonképpen ugyanez a gondolat áll egy populárisabb csomagolásban a híres szexuálpszichológus Ester Perel központi gondolatai mögött is. Ő az intimitás dilemmájával kapcsolatban veti fel újra és újra műveiben: hogyan szerethetjük a másikat anélkül, hogy önmagunkat elveszítenénk, azaz hogyan tudjuk a kötődés és autonómia egymással ellentétes pszichés igényét kiegyenlíteni életünk során.